

О.Є. МАЙБОРОДА, к.е.н., начальник управління в Головного управління економіки Харківської ОДА,

О.В. МАЙБОРОДА, к.е.н., проф., декан факультету фінансів Харківського інституту фінансів УДУФМТ

ІНВЕСТИЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ

Анотація. На підставі аналізу основних соціально-економічних показників розвитку держави та практичного застосування спеціальних режимів інвестиційної діяльності запропоноване використання інвестиційно-інноваційної моделі антикризового управління, яка забезпечить сприятливі умови для виходу промислового комплексу України з кризи.

Based on analysis of key socio-economic indicators of national development and practical application of special investment regimes of the proposed use of investment and innovative model of crisis management that will provide favorable conditions for the release of the industrial complex of Ukraine from the crisis.

Ключові слова: криза, підприємство, інвестиції, антикризове управління.

I. Вступ. В умовах світової фінансової кризи актуального значення набуває визначення нових підходів до антикризового управління промисловими підприємствами. Починаючи з листопада 2008 року Урядом України було прийнято цілу низку нормативних актів, які направлені на розроблення заходів щодо подолання кризових явищ в різних галузях народного господарства. Більшість із зазначених заходів спрямовані на подолання падіння кількісних показників таких, як ВВП, обсяг виробництва промислової, сільськогосподарської продукції та ін. В той же час, погіршення кількісних показників розвитку економіки держави в багатьох випадках потребує якісних змін сучасного підприємницького середовища, а особливо це стосується суб'єктів підприємницької діяльності промислової галузі.

Промисловий комплекс країн колишнього Радянського Союзу у 90-х роках минулого сторіччя опинився в однакових кризових умовах, які на фоні стрімкого зростання цін характеризувалися дефіцитом обігових коштів, в тому числі необхідних для модернізації та реконструкції виробництва. Існуюча тенденція до інтеграції економік країн у єдине Європейське співтовариство призвело до нерівних умов промислового виробництва окремих країн СНД у конкурентній боротьбі із провідними західноєвропейськими підприємствами, які мали більш тривалий термін входження та пристосування до вимог Світової організації торгівлі.

II. Постановка задачі. Стан вітчизняної економічної науки у сфері кризового управління докорінно змінився за останні десятиліття. Значний внесок у пошуку

ефективних шляхів швидкого виходу з важкого фінансово-економічного стану промислових підприємств зробили такі провідні вчені, як О.О. Терещенко, В.О. Василенко, Л.О. Лігоненко, А.Н. Пушкар, Т.С. Клебанова, О.М. Тридід, Ю.С. Шембель, А.М. Штангрет та інші. Їхні дослідження дали значний поштовх для практичного застосування теорії кризових явищ, що уможливило розроблення та впровадження комплексу заходів як запобігання банкрутству підприємства, так і виходу його з кризи. Незважаючи на це, динамічність та структурна перебудова ринкової кон'юнктури, процеси глобалізації міжнародного товарного ринку, світова фінансова криза свідчать про те, що в сучасних умовах підприємства самотужки не в змозі вийти зі скрутного фінансово-економічного становища і потребують збалансованої підтримки з боку держави.

III. Результати. На думку авторів, результативним шляхом виходу економічної системи України з кризи є використання інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, яка забезпечує основу для розвитку малого і середнього підприємництва. Зазначений варіант економічної моделі широко використовується в багатьох країнах світу, в тому числі і країнах колишнього Радянського союзу. Так, за даними Державного комітету статистики України за січень-липень 2009 року [1], найбільший негативний вплив кризових явищ можна відмітити саме в Україні, який позначився на найгірших основних соціально-економічних показниках розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг значень основних соціально-економічних показників країн СНД у січні-липні 2009 року (у % до відповідного періоду минулого року)

Назва країни	Валовий внутрішній продукт		Промислова продукція		Індекси цін виробників промислової продукції		Індекси споживчих цін		Роздрібний товарооборот		Рейтингове місце	
	Значення	Місце	Значення	Місце	Значення	Місце	Значення	Місце	Значення	Місце	Значення	Місце
Азербайджан	102,7	2	100,1	1	65,1	1	103,1	3	108,5	2	9	1
Гаджикістан	103,1	1	87,3	5	88,2	3	108,2	4	111,9	1	14	2
Казахстан	96,14	5	97,9	2	69,7	2	108,3	5	90	8	22	3
Вірменія	81,5	8	88	4	98	6	102,7	2	100,1	5	25	4
Білорусь	100,4	4	96,1	3	117,8	9	114,4	8	102,7	3	27	5
Молдова	93,13	6	75,3	8	96,2	5	100,9	1	95,2	7	27	5
Киргизстан	101,5	3	85,7	7	110,6	8	111,1	6	101,5	4	28	7
Росія	89,86	7	85,8	6	92,9	4	112,9	7	96,2	6	30	8
Україна	79,73	9	69,6	9	107,2	7	117,3	9	84,1	9	43	9

Згідно з даними таблиці 1 в Україні відмічаються найнижчі рівні темпів зростання ВВП, обсягів виробництва промислової продукції, роздрібного товарообороту та найвищий рівень індексу споживчих цін. Лише за індексом цін

виробників промислової продукції Україна має кращий показник за Киргизстан та Білорусь. Подібна ситуація характерна для України і за підсумками 2008 року, де рівень скорочення промислового виробництва був найвищим за інші країни СНД (96,9% до 2007 року).

Можна відмітити, що подібна ситуація спостерігалася не завжди. Так, в 2001 році за зазначеними показниками Україна посідала третє місце, поступаючись лише Казахстану та Азербайджану, які мали найкращі показники серед країн колишнього Радянського Союзу. В той час як за темпами росту промислового виробництва Україна займала лідируючу позицію.

Виробництво продукції є основним джерелом формування як товарного ринку на мікрорівні, так і грошової маси доходної частини бюджету будь-якої ланки. Комплекс промислового виробництва є основною складовою економіки будь-якої держави, а його розвиток відіграє важливу роль у наближенні якості життя до рівня європейських країн, а також, визначає провідну роль та місце у забезпеченні найважливіших стратегічних інтересів. В Україні промислове виробництво створює більше третини всього валового внутрішнього продукту. Тому, ефективна промислова політика державних органів влади, а також підтримка конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішніх та міжнародних ринках є запорукою успішного стратегічного розвитку держави.

На сьогоднішній день, переважна більшість нормативних актів українського Уряду пов'язана із оперативним «латанням дир», що утворилися в економіці держави і, навіть, Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [2] не передбачає повний комплекс антикризових заходів, який повинен забезпечити не стільки першочергову допомогу окремим ланкам фінансової системи, скільки створення умов для нівелювання негативного впливу факторів міжнародного фінансового ринку.

Головною метою урядів країн колишнього Радянського Союзу є створення умов для інноваційного оновлення та реструктуризації промислового виробництва, яке в більшості випадках було спрямоване на оборонно-промисловий комплекс. Динаміка зростання інвестиційних вкладень та обсягів промислової продукції впродовж останніх дев'яти років підтверджують факт тісної залежності зазначених показників (табл. 2).

Згідно з даними таблиці 2 можна стверджувати, що зростання капіталовкладень призводить до сталого розвитку промислового виробництва. За період, що аналізується обсяг промислової продукції в Азербайджані та Білорусі виріс майже втричі, що було досягнуто за рахунок збільшення інвестицій в 8,8 та 3,4 рази

відповідно. В Казахстані, як і в Україні, 2008 рік закінчився із негативною динамікою промислового виробництва, однак на відміну від України обсяг інвестицій був більшим за 2007 рік, що стримало падіння обсягів виробництва продукції.

Таблиця 2

Динаміка промислового виробництва та інвестиційних вкладень в основний капітал в окремих країнах СНД протягом 2000-2008 р.р.

Роки	Темпи росту промислового виробництва				Темпи росту інвестицій в основний капітал			
	Азербайджан	Білорусь	Казахстан	Україна	Азербайджан	Білорусь	Казахстан	Україна
	у % до 2000 року (2000 рік = 100%)							
2001	105,1	105,1	113,5	114,2	117,0	96,5	121,0	117,2
2002	108,9	108,9	124,6	122,2	212,9	102,3	144,0	121,9
2003	115,5	115,5	135,6	141,5	364,1	123,6	159,8	162,1
2004	122,1	122,1	149,3	159,2	495,2	149,4	177,4	218,8
2005	163,0	163,0	156,2	164,1	559,6	179,3	216,4	225,4
2006	222,7	222,7	167,1	174,3	642,4	237,0	259,7	261,7
2007	276,1	276,1	178,6	192,1	756,8	275,4	294,8	336,3
2008	297,2	292,7	188,3	186,1	876,3	340,1	338,4	327,6

Падіння обсягів виробництва продукції в промисловості України призвело до стрімкого погіршення результативності господарської діяльності підприємств. Скорочення фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування відбулося майже за всіма галузями промисловості. Особливо зменшилися прибутки у машинобудуванні з 5127 млн. грн. у 2007 році (найкращий результат за 2001-2008р.р.) до 0,7 млн. грн. у 2008 році. Слід зазначити, що загальна кількість прибуткових підприємств в промисловості України також змінила свою тенденцію 2001-2007р.р. на негативну. Якщо в 2007 році два з трьох підприємств отримували прибуток (66,6%), то в поточному році кожне друге має збитки (49,9%).

Згідно з рис. 1 від'ємне значення фінансового результату промислових підприємств України в 1 півріччі 2009 року супроводжується стрімким скороченням інвестиційних вкладень. Відповідно до графіку кривих темпи зростання інвестицій є випереджаючими за темпи росту фінансового результату. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу можна стверджувати, що динаміка інвестиційних вкладень на 78% визначає зміни фінансового результату.

Здійснюючи кореляційно-регресійний аналіз залежності обсягу капіталовкладень на фінансовий результат можна дійти висновку, що найбільш чутливим до обсягу та інтенсивності інвестиційних потоків є машинобудування. Саме цей комплекс характеризується найбільшим рівнем матеріалоемності, а рівень зношеності основних виробничих фондів безпосередньо залежить від рівня їх оновлення.

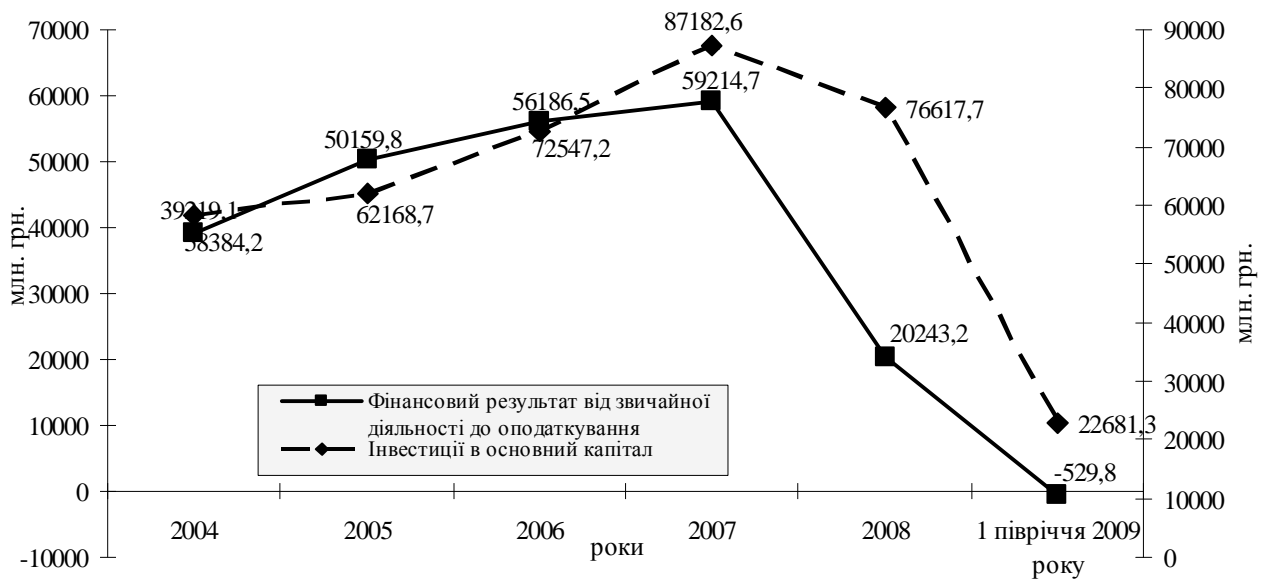

Рис. 1. Динаміка фінансового результату від звичайної діяльності та інвестицій в основний капітал промислового комплексу України із урахування індексу цін виробників промислової продукції за період 2004-1 півріччя 2009 року.

Також слід зазначити, що в сучасній практиці період окупності капітальних вкладень, як правило, складає 3-5 років. Аналіз результатів наукової та науково-технічної діяльності Харківської області за період 1995-2008 р.р. свідчить про низький рівень зацікавленості підприємницького сектору у реалізації фундаментальних робіт (0,2% від загальному обсязі виконаних робіт) [3]. І це цілком, очевидно, оскільки рівень витрат фундаментальних досліджень є найбільшим в порівнянні з іншими видами робіт – 99,9 коп. Інвестиційно-привабливим для споживачів науково-технічних робіт є науково-технічні розробки (81,2% від загального обсягу виконаних робіт), так як вони характеризуються найвищою рентабельністю – на 1 гривню послуг витрачається біля 84 копійок і період їх окупності має менш тривалий термін.

Саме в цей період, в умовах інтенсивного поширення негативних наслідків світової фінансової кризи, подальший розвиток економіки можливий при покращенні ділового інвестиційного клімату. Оскільки один з шляхів подолання кризи в Україні є стимулювання саме інвестиційної та інноваційної діяльності. При цьому, провідне місце серед них має займати механізм інвестування, який повинен бути спрямований на розвиток потенціалу вітчизняних підприємств пріоритетних галузей економіки та сприяти удосконаленню їх конкурентоспроможної системи виробництва та збуту.

Одним із таких елементів механізму реалізації інвестиційно-інноваційної моделі регіонального розвитку було впровадження спеціального режиму інвестиційної

діяльності (далі – СРІД) на території міста Харкова з 1 січня 2000 року строком на 30 років [4].

Інвестиційна політика та результати функціонування СРІД в місті Харкові знайшли своє відображення в:

– Регіональній комплексній програмі соціально-економічного розвитку Харківської області до 2010 року, ухваленої рішенням VII сесії обласної ради ХХІІІ скликання 20 серпня 1999 року;

– розробленій Харківською міською радою Концепції комплексного соціально-економічного розвитку міста «Харків-2010».

Питання поточного впровадження норм законодавства зі спеціального режиму інвестиційної діяльності також знайшли своє відображення в річних планах соціально-економічного розвитку міста Харкова і Харківської області.

За весь період функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності на території міста Харкова затверджено 95 інвестиційних проектів загальною вартістю 485,6 млн. дол. США, з яких лише п'яту частину становлять іноземні інвестиції, що свідчить про наявний вітчизняний інвестиційний потенціал [5]. На початок поточного року на території міста Харкова діють договори на реалізацію 25 інвестиційних проектів загальною вартістю 198,9 млн. доларів США, з них іноземні інвестиції складають 24,4%.

Слід зазначити, що переважна більшість суб'єктів спеціального режиму є вітчизняні підприємства (66,6% від загального обсягу учасників). Частки спільних та іноземних підприємств дорівнюють і становлять 16,7%.

Досвід створення сприятливого інвестиційного клімату в м. Харкові свідчить про позитивний вплив спеціального інвестиційного режиму на соціально-економічний стан в місті Харкові (рис. 2).

Протягом 2001-2004 р.р. підприємствами-суб'єктами СРІД зроблений досить вагомий вклад у залучення прямих інвестицій до м. Харків – кожний п'ятий долар США спрямовувався на учасників спеціального режиму. В свою чергу, результат капіталовкладень майже одразу позначився на зростаючих обсягах виробничої діяльності підприємств.

Станом на 01.01.2009 р. підприємствами-суб'єктами СРІД реалізовано продукції на загальну суму 9,6 млрд. грн., у тому числі на експорт реалізовано продукції на 2,2 млрд. грн. або майже чверть від загального обсягу реалізації.

Однією з найважливіших проблем по м. Харкову з початку впровадження пільгового інвестиційного режиму була недостатня активність залучення до нього машинобудівних підприємств. Протягом наступних кількох років ситуація значно покращилась. Якщо на початок 2001 року був затверджений тільки один проект по

сітьгоспмашинобудуванню, то станом на 01.01.2007р. доля фактично залучених інвестицій в машинобудування зросла до 84,7%.

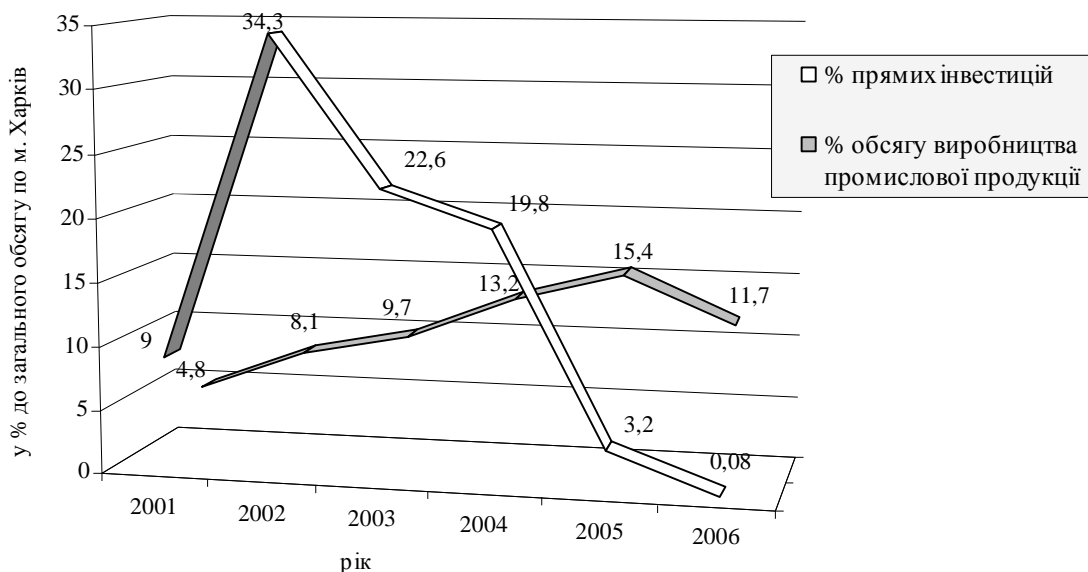

Рис. 2. Частка прямих інвестицій та обсягу виробництва промислової продукції суб'єктів СРІД в загальних обсягах м. Харкова в 2001-2006 р.р.

Реалізація спеціального режиму інвестиційної діяльності позитивно позначилося і на соціальних показниках. Середньомісячна заробітна плата на підприємствах-суб'єктах СРІД в 2003 році в 1,3 рази перевищувала загальний показник по м. Харкову. Кількість новостворених робочих місць склала 8178 одиниць – збережено 2588 робочих місць [3, 5]. Від реалізації інвестиційних проектів до бюджетів усіх рівнів та позабюджетних фондів надійшло близько 901 млн. грн. податкових платежів. В той час, як за період з 2000-2004 р.р. отримано податкових пільг на загальну суму 203,4 млн. грн. Вже починаючи з 2004 року надходження до бюджетів перевищували отримані суб'єктами СРІД пільги, загальне сальдо яких в 2008 році склало 697,6 млн. грн.

Величини основних техніко-економічних показників, які планувалося отримати в результаті запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності в пріоритетних видах економічної діяльності науково-виробничого комплексу в місті Харкові, згідно з техніко-економічним обґрунтуванням наведені в таблиці 3 [5].

Ті позитивні зрушення та тенденції соціально-економічного розвитку міста внаслідок запровадження спеціального інвестиційного режиму, які ще у 2004 давали підстави прогнозувати нарощування показників діяльності підприємств в місті Харкові, були нівельовані прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державний бюджет України на 2005 рік» та внесенням змін до Закону

України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території м. Харкова», якими було скасовано спеціальний режим оподаткування підприємств-суб'єктів СРІД.

Таблиця 3

Основні техніко-економічні показники в результаті запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності в пріоритетних видах економічної діяльності науково-виробничого комплексу в місті Харкові

№п/п	Показники	Од. виміру	Приріст		
			2000 рік	2005 рік	2010 рік
1	Обсяг інвестицій	млн.дол.	87,8	593,4	1539,1
2	Обсяги виробництва	млн.грн.	355,9	3396,6	7332,2
	в т.ч. НДДКР	млн.грн.	35,2	347,9	664,0
3	Обсяг експорту	млн.грн.	124,3	1245,2	2788,2
4	Освоєння нових видів продукції	одиниць	23	370	700
5	Введення виробничих потужностей	млн.грн.	30,9	1324,6	2757,2
6	Створення додаткових робочих місць	тис.од.	3,3	25,9	52,3
7	Прибуток	млн.грн.	83,9	790,3	1691,0
8	Відрахування до бюджетів усіх рівнів, всього, в т.ч.:	млн.грн.	33,9	622,4	1516,6
	податок на прибуток	млн.грн.	0,0	87,7	377,4
	податок на додану вартість	млн.грн.	26,8	471,2	1003,1
	податок з доходів фізичних осіб	млн.грн.	3,7	29,5	62,8

Введення зазначеного законопроекту призвело до того, що фактичні темпи впровадження спеціального інвестиційного режиму в місті Харкові (табл. 3), на відміну від попередніх років, у 2005-2007 роках не співпали з прогнозними по більшості основних критеріїв.

Скасування пільгового режиму інвестування відбулося в односторонньому порядку без відшкодування інвесторам збитків та розроблення відповідних компенсаційних механізмів, що призвело до наступних негативних наслідків:

– значне падіння обсягів інвестицій (майже десятикратне падіння обсягів інвестування у 2006 р. у порівнянні з 2004 р., 2008р. – інвестиційні проекти не впроваджувалися), що значною мірою зашкодило відновленню виробничо-наукового потенціалу міста;

– більшість іноземних учасників СРІД переглянули власні плани щодо подальшого інвестування в місто Харків, були згорнуті ряд напрацьованих ініціатив, ряд інвесторів приступили до розгляду можливості переносу інвестиційних проектів в інші країни;

– відбулось погіршення фінансового стану крупних підприємств, які не встигли завершити модернізацію виробництва та монтаж основних виробничих фондів, а також підприємств, що залучили кредитні кошти для реалізації інвестиційних проектів саме у пільгових умовах інвестування;

– згортання діючих інвестиційних проектів призвело до зниження податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів від реалізації інвестиційних проектів та падіння темпів росту зайнятості населення міста;

– погіршення інвестиційного клімату в Україні та іміджу держави в очах іноземних інвесторів.

Втрата пільгового статусу для підприємств-суб'єктів спеціального режиму інвестиційної діяльності на території м. Харкова за період з 2008 до кінця реалізації інвестиційних проектів призведе до припинення подальшого фінансування інвестиційних проектів, втрати існуючих та створення додаткових робочих місць, зниження доходу від реалізації продукції підприємств, в тому числі на експорт. Втрати бюджету від припинення реалізації всіх інвестиційних проектів, що реалізуються, сягне 1 млрд. грн.

IV. Висновки. Таким чином розглянуті аспекти свідчать про те, що промисловість України продовжує перебувати у складному становищі, але при цьому промисловий комплекс має потенціал для подолання системних протиріч і загроз, які можуть спонукати підприємство до збиткової діяльності. Тому розвиток інвестиційної діяльності є запорукою успішного виходу підприємств з можливих ускладнень. Саме для цього, актуального значення набуває відновлення практики спеціальних інвестиційних режимів, технопарків, які поряд із податковими пільгами, з одного боку, нададуть можливість промисловим підприємствам здійснити модернізацію виробництва, посилити свої конкурентні переваги та вийти з кризового стану. У той же час більшість підприємств не розробляють стратегію власного розвитку з урахуванням вимог ринкової економіки. Так, наприклад, великі підприємства, хоча і мають переваги в порівнянні з невеликими підприємствами, які сьогодні перебувають у більш складному становищі, оскільки їм потрібно більше часу для адаптації до нових умов ведення господарської діяльності. Що в свою чергу негативно відображається на прийнятті рішень потенційними інвесторами у зв'язку з достатньо великим ризиком втрати коштів через незахищеність прав власності, незадовільні системи управління та невизначеності фінансового стану підприємств.

Література. 1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – <http://www.ukrstat.gov.ua/> 2. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Відомості Верховної Ради України від 03.04.2009 - 2009 р., № 14, стор. 479, стаття 181. 3. Харківська область у 2008 році: Статистичний щорічник / За ред. М. Л. Чмихало. – Х.: ТОВ „Золоті сторінки”, 2009. – 577 с. 4. Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» // Відомості Верховної Ради України від 11.08.2000 - 2000 р., № 32, стаття 259 5. Харківська область. Інвестиційні пропозиції / Харк. обл. держ. адміністрація. Голов. упр. економіки. – Х., 2009. – 172 с. 6. *Новак І.* Проблеми ставлення і розвитку вільних економічних зон в Україні. — К.: Україна-Business, 2000, №6-8.

Подано до редакції 29.05.2009